

ผลกระทบโรคระบาดโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก
**The Impact of COVID-19 Pandemic on Buddhist Tourism : A Case Study
of Phra Sri Rattana Mahathat Woramahawihan Temple,
Phitsanulok Province**

ณัฐพล แจ่มสุวรรณ และ สุวัฒนา ธาดานิติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Nattapol Jamsuwan and Suwattana Thadaniti

Chulalongkorn University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: armychan@hotmail.com

*****

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาผลกระทบการระบาดของโรคโควิด-19 ที่มีผลต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก และ 2) จัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ในโรคระบาดโควิด-19 การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 15 คน โดยใช้การสุ่มแบบเจาะจง เครื่องมือการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ และสถิติที่ใช้สำหรับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาใช้วิธีการแบบสามเส้า

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลกระทบการระบาดของโรคโควิด-19 ที่มีผลต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พบว่า (1) ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวไม่ค่อยได้เข้ามาที่วัดส่งผลให้อาหารและปัจจัยที่นำมาถวายลดน้อยลง เพราะชาวบ้านกลัวโรคโควิด-19 จนไม่กล้าออกจากบ้าน ทำให้รายได้ลดลงมากเมื่อเทียบกับช่วงที่ยังไม่มีโรคโควิด-19 (2) ด้านสังคม เป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากของทุกคน การจะผ่านเหตุการณ์นี้ได้ต้องสู้ทั้งกับตัวเองและการใช้ชีวิตในสังคมภาวะวิกฤติ เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนคู่กับสังคมไทยมานานจนถึงทุกวันนี้ และ (3) ด้านสิ่งแวดล้อม ภายในวัดเงียบเหงาไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำบุญ เนื่องจากผู้คนไม่กล้าออกจากบ้าน และรถบนท้องถนนก็ไม่ค่อยมีเพราะทุกคนกลัวกันหมด

2. ข้อเสนอแนะแนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา พบว่า (1) ด้านเศรษฐกิจ การช่วยเหลือเยียวยาให้ครอบคลุมตามแนวทางกระทรวงสาธารณสุข (2) ด้านสังคม การช่วยเหลือเงินเยียวยา

ส่งเสริมการสร้างอาชีพ การใช้มาตรการช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าครองชีพ มีการปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงโรคโควิด19 และ (3) ด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาทิศทางการขับเคลื่อนนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านอนามัยสิ่งแวดล้อม

คำสำคัญ: ผลกระทบ; โรคระบาดโควิด-19; การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

Abstracts

The objectives of this research were 1) study the impact of COVID-19 pandemic on buddhist tourism : A case study of Phra Sri Rattana Mahathat Woramahawihan temple, Phitsanulok province, and 2) make recommendations on Buddhist tourism guidelines: a case study of Wat Phra Sri Rattana Mahathat Woramahawihan, Phitsanulok province in the COVID-19 pandemic. This research was a qualitative research. Sampling group of 15 key informants using purposive sampling. The tools of this research were interview and statistical analysis of content by using a triangulation method.

The following were the results:

1. The impact of the COVID-19 pandemic on buddhist tourism : A case study of Wat Phra Si Rattana Woramahawihan temple. There were (1) Economy, people and tourists rarely visit the temple, resulting in reduced food and factors contributing for fear of getting caught. The COVID-19 disease therefore did not dare to leave the house, causing the income to be greatly reduced compared to the period without COVID-19, (2) Social, it's a difficult time for everyone. To get through this, have to fight both yourself and life in society that is in crisis. Since the temple is the center of people and Thai society for a long time until today, and (3) Environment, inside the temple is lonely, no tourists come to make merit because people do not dare to leave the house. And there are not many cars on the road because everyone is afraid of COVID-19.

2. Recommendations for buddhist tourism guideline found that (1) Economic, aspect assistance and remedies are covered in accordance with the guidelines of the Ministry of Public Health, (2) Social, financial assistance career building promotion and the use of measures to help with the cost of living including adaptation to avoid COVID-19, and (3) Environment, development of directions for driving environmental health policies and strategies.

Keywords: Impact; COVID-19 Pandemic; Buddhist Tourism

บทนำ

ปัจจุบันนับตั้งแต่มีการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในประเทศไทย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ช่วงเดือนธันวาคม 2562 ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวไทยและการท่องเที่ยวโลกอย่างมาก ทำให้การเดินทางท่องเที่ยวระหว่างประเทศหยุดชะงัก รวมถึงส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย จากข้อมูลกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559-2563 พบว่า การเติบโตของการท่องเที่ยวในประเทศไทยในช่วง 4 ปีแรก (2559-2562) อย่างต่อเนื่อง แต่ในช่วงปีหลัง (2563) ซึ่งเป็นการลดลงของจำนวนนักท่องเที่ยวที่ไม่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวโลก และถือเป็นช่วงตกต่ำที่สุดในรอบ 10 ปีที่ผ่านมาหลังจากวิกฤติการเงินของโลกในปี 2552 และแน่นอนว่าปัจจัยสำคัญที่สุดคือ ผลกระทบที่เกิดจากการระบาดของไวรัสโควิด-19 ที่เริ่มมีมาตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคม 2562 และจนถึงปัจจุบัน และยังคงมีการระบาดอย่างต่อเนื่องทั่วโลก จากสถิติของจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศไทย และชาวต่างชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 – 2564 แสดงให้เห็นถึงการเติบโตของการท่องเที่ยวในประเทศไทยในช่วง 4 ปีแรก (2559-2562) อย่างต่อเนื่องแต่ในช่วงปีหลัง (2564) ซึ่งเป็นการลดลงของจำนวนนักท่องเที่ยวที่ไม่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวโลก และถือเป็นช่วงตกต่ำที่สุดในรอบ 10 ปีที่ผ่านมาหลังจากวิกฤติการเงินของโลกในปี 2552 และแน่นอนว่าปัจจัยสำคัญที่สุดคือ ผลกระทบที่เกิดจากการระบาดของไวรัส โควิด-19 ที่เริ่มมีมาตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคม 2562 และจนถึงปัจจุบัน และยังคงมีการระบาดอย่างต่อเนื่องทั่วโลก (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2564 : ออนไลน์)

การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในสังคมไทยนั้น สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยจะนึกถึงวัดและทุก ๆ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นวัด เช่น การได้มีสถานที่ทำบุญ ได้ไหว้พระ และได้มีสถานที่ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ส่วนนักท่องเที่ยวต่างชาติต่างศาสนา จะมองไปที่ความงดงามของงานก่อสร้างที่แปลกตา ความงดงามของพระพุทธรูป โดยวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา คือ 1) เพื่อการเรียนรู้และปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา 2) เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทางให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง 3) เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม และ 4) เพื่อเป็นการสร้างประโยชน์ ความสุข สันติภาพ ต่อมวลมนุษยชาติและต่อสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล (พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน) และคณะ, 2556 : 48) และผลงานเกี่ยวกับพุทธศิลป์ต่าง ๆ ปัจจุบันนี้มีนักท่องเที่ยวต่างชาติ ได้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมากขึ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าบรรดานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ยังมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจศึกษา และถึงขั้นเข้ามาปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ซึ่งจัดเป็นการเดินทางที่ก่อประโยชน์และความสุขต่อผู้เดินทาง และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์ สอดรับกับนโยบายของหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนหลายแห่งที่ให้การสนับสนุนและร่วมรับผิดชอบ เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้าขึ้น

การระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) พบครั้งแรกในนครอู่ฮั่น สาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นเมืองที่มีประชากรมากที่สุด การแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบในหลายๆ ด้าน นอกจากด้านสุขภาพแล้วยังส่งผลกระทบอย่างรุนแรงในด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทย และธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวต่างๆ ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจและสังคม (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563 : ออนไลน์) จึงจำเป็นต้องมีมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เศรษฐกิจกลับมาทำงานได้ปกติ ดังนั้น ผู้ประกอบการท่องเที่ยวประเทศไทยจึงจำเป็นต้องมีแนวทางเตรียมความพร้อมทางด้านการท่องเที่ยวเพื่อรองรับกับการระบาดของโควิด-19 และการเตรียมความพร้อมสำหรับการปรับตัวเข้าสู่วิถีชีวิตใหม่ (New normal) ด้วยการจัดหาประสบการณ์ที่ปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยว ด้วยการเตรียมความพร้อมในดำเนินงานที่ได้คุณภาพ และที่สำคัญต้องการสร้างความเชื่อมั่นและความน่าเชื่อถือให้กลับคืนมาด้วยการประสานความร่วมมือกับบริษัทประกันการเดินทาง และประกันสุขภาพเพื่อให้ครอบคลุมโควิด-19 ส่งผลกระทบในด้านสังคม จากมาตรการต่าง ๆ ที่รัฐบาลออกมา ไม่ว่าจะเป็นsocial distancing หยุดอยู่บ้านช่วยชาติการทำงานที่บ้าน (Work from home) การเลื่อนการเปิดเทอม ทำให้เกิดการปรับตัวในการดำเนินชีวิตทำให้เกิดเป็น วิถีชีวิตใหม่ (New Normal) (สุพัตรา รุ่งรัตน์ และคณะ, 2563 : 34)

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาผลกระทบโรคระบาดโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก เพื่อหาวิธีการฟื้นฟูภาคท่องเที่ยวและธุรกิจที่เกี่ยวข้องในการปรับตัวให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยววิถีใหม่ และให้ความสำคัญกับเรื่องสุขภาพความสะอาดและความปลอดภัยมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นแนวทางที่ถูกต้องในการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ให้เหมาะสมกับพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาผลกระทบการระบาดของโรคโควิด-19 ที่มีผลต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก
2. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ในโรคระบาดโควิด-19

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากร ได้แก่ พระภิกษุ ผู้ประกอบการร้านค้า นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก

1.2 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ พระภิกษุ จำนวน 3 รูป ผู้ประกอบการร้านค้าภายในวัด จำนวน 5 คน นักท่องเที่ยวชาวไทย จำนวน 5 คน และเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง จังหวัดพิษณุโลก จำนวน 2 คน ทั้งหมดจำนวน 15 คน โดยใช้เทคนิควิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

2. เครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview) เป็นเครื่องมือในการวิจัยโดยดำเนินการ ดังนี้

แบบสัมภาษณ์ มีลักษณะปลายเปิด โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ จำนวน 3 ข้อ ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับผลกระทบการระบาดของโรคโควิด-19 ที่มีผลต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : และการจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ในโรคระบาดโควิด-19

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสัมภาษณ์ตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. นัดหมายการสัมภาษณ์
2. ดำเนินการสัมภาษณ์
3. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปวิเคราะห์ต่อไป

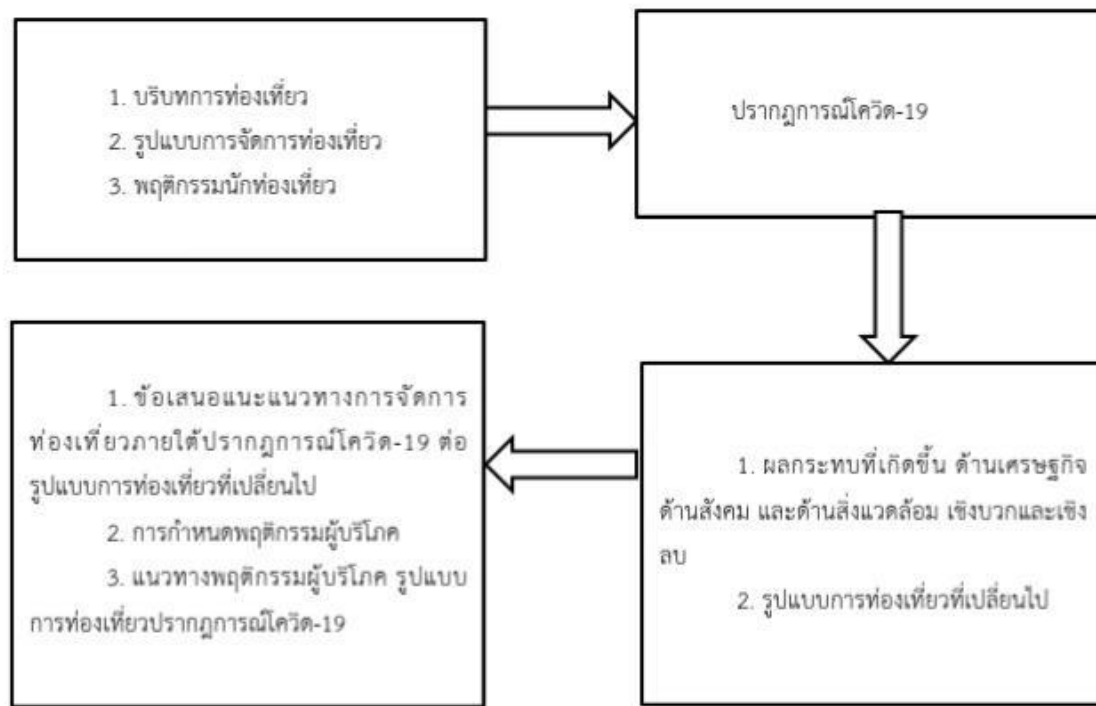
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสัมภาษณ์

การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) รวมทั้งใช้แนวคิดจากเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสนับสนุนในการวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นภาพรวมได้จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การทบทวนวรรณกรรม และการสัมภาษณ์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัย เรื่อง ผลกระทบโรคระบาดโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ผู้วิจัยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิด ดังนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย สามารถสรุป ผลการวิจัยได้ดังนี้ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างรายบุคคลกับผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ พระภิกษุจำนวน 3 รูป ผู้ประกอบการร้านค้าภายในวัด จำนวน 5 คน นักท่องเที่ยวชาวไทย จำนวน 5 คน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 2 คน ทั้งหมดจำนวน 15 คน

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลหลัก

จากการศึกษาพบว่า ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลหลัก จำแนกตาม อายุ ระดับการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน 8 คน มีอายุอยู่ระหว่าง 41-60 ปี จำนวน 9 คน และทุกคนมีระดับการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า

2. ผลกระทบของการแพร่ระบาดของเชื้อโรคโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในปัจจุบัน

1) ด้านเศรษฐกิจ

จากการศึกษาพบว่า ประชาชนและนักท่องเที่ยวไม่ได้เดินทางมาทำบุญที่วัดเหมือนแต่ก่อน ส่งผลให้อาหารและปัจจัยที่ญาติโยมนำมาถวายลดน้อยลง เพราะกลัวการแพร่ระบาดของโรคโควิด19 และไม่กล้าออกจากบ้าน โดยรายได้จนวนลดลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงก่อนการแพร่ระบาดโควิด 19 เพราะไม่ค่อยมีนักท่องเที่ยวเหมือนแต่ก่อน ต้นทุนของสินค้าที่ขายก็สูงขึ้นกำไรจึงลดน้อยลง ช่วงที่ประชาชนในชุมชนติดเชื่อโควิดจำนวนมากทำให้ไม่กล้าไปขายของ ต้องอยู่แต่ในบ้านกลัวติดเชื้อการแพร่ระบาดของโรคโควิด19 ส่งผลให้ขาดรายได้ติดต่อกันเป็นเวลานาน

2) ด้านสังคม

จากการศึกษาพบว่า เป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากและทุกข์ใจของทุกคน การจะผ่านเหตุการณ์นี้ไปต้องสู้กับทั้งตัวเองและสู้กับการใช้ชีวิตในสังคมในภาวะวิกฤติ เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนคู่กับสังคมไทยมานานจนถึงทุกวันนี้ เพราะวัดไม่เพียงแต่เป็นที่พำนักของพระภิกษุ สามเณร แต่ยังเป็นสถานที่สาธารณสงเคราะห์ของชาวบ้านในชุมชน และยังส่งผลกระทบสร้างความเดือดร้อนต่อพ่อค้าแม่ค้าที่ใช้พื้นที่ภายในบริเวณวัดในการประกอบอาชีพค้าขาย

3) ด้านสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาพบว่า ภายในวัดเงียบเหงาไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำบุญเหมือนเช่นแต่ก่อน เนื่องจากผู้คนไม่กล้าออกจากบ้าน รถบนท้องถนนก็ไม่ค่อยจะมีเพราะทุกคนกลัวกันหมด บรรยากาศในชุมชนย่านแออัด จะมีก็แต่ในครอบครัวกลุ่มเล็กๆ ที่ยังพอได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันตามโอกาสสมควร

3. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการลดผลกระทบของการแพร่ระบาดของเชื้อโรคโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

1) ด้านเศรษฐกิจ

จากการศึกษาพบว่า การช่วยเหลือเงินเยียวมาให้ครอบครัวตามแนวทางของกระทรวงสาธารณสุข การส่งเสริมสร้างอาชีพภายในชุมชน โดยการสร้างกลุ่มอาชีพให้เป็นอาชีพเสริมแก่ประชาชนเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น ส่งเสริมการผลิตสินค้าโอท็อป โดยชุมชนมีการส่งเสริมกิจกรรมสร้างรายได้จากช่องทางต่าง ๆ อาทิเช่น การค้าขายออนไลน์ การส่งเสริมการจ้างงานในภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในลักษณะของการจ้างงานแบบชั่วคราว เพื่อบรรเทาภาวะการว่างงานของภาคแรงงานให้มีความทำ และการใช้มาตรการช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าครองชีพ โดยการควบคุมราคาสินค้า

2) ด้านสังคม

จากการศึกษาพบว่า จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ไวรัสโควิด 19 โดยการช่วยเหลือเงินเยียวยา การส่งเสริมสร้างอาชีพ การใช้มาตรการช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าครองชีพ มีการปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงเชื้อของโรค โดยสวมหน้ากากอนามัย มีการล้างมือด้วยสบู่ก่อนและหลังปรุงอาหาร มีการพกแอลกอฮอล์เจลบางครั้ง และความเข้าใจเกี่ยวกับการเว้นระยะห่าง การอยู่ในพื้นที่สาธารณะ จะช่วยลดโอกาสการระบาดของโรคโควิด-19 ตามแนวทางของกระทรวงสาธารณสุข

3) ด้านสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาและทิศทางการขับเคลื่อนนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านอนามัยสิ่งแวดล้อมหลักการ/เหตุผลการกำหนดมาตรการ จากการวิเคราะห์ผลการดำเนินงานการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในปี 2563 ที่ผ่านมามีสาเหตุส่วนหนึ่งคือการให้ข้อมูลความรู้สร้างความเข้าใจในทิศทางการขับเคลื่อนการดำเนินงาน จึงควรมีการจัดประชุมชี้แจง/ให้ความรู้ สร้างความเข้าใจในแต่ละประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประเด็นสำคัญประการหนึ่ง คือ การพัฒนาศักยภาพเพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้ภาคีเครือข่ายเพื่อการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อม ที่เป็นมาตรการสำคัญที่ควรดำเนินการ

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงผลกระทบโรคระบาดโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก สามารถอภิปรายผล ดังนี้

1. ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูลหลัก จำแนกตาม อายุ ระดับการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุอยู่ระหว่าง 41-60 ปี และทุกคนมีระดับการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่า สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ ญัฐวรรณ คำแสน (2564 : 42) ได้ทำการศึกษาเรื่องความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมในการป้องกันตนเองจากการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 ของประชาชนในเขตอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ผลการศึกษาพบว่า (1) ประชาชนในอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรีส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 30-49 ปี การศึกษาระดับปริญญาตรีร้อยละ 46.07 มีความรู้เกี่ยวกับโรคติดเชื้อโควิด-19 ในระดับมาก ร้อยละ 80.70 เชื่อมั่นว่าประเทศไทย จะเอาชนะโรคติดเชื้อไวรัสโควิด-19 ได้ และร้อยละ 83.40 มั่นใจว่าในที่สุดโรคติดเชื้อไวรัสโควิด-19 จะถูกควบคุมได้กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 99.80 สวมหน้ากากอนามัยเมื่อออกจากบ้าน (2) ระดับการศึกษา ความรู้ และทัศนคติมีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมในการป้องกันตนเอง จากการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ($r = .10, .18$, และ $.16$ ตามลำดับ) บุคลากรทางสุขภาพ สามารถนำผลการศึกษาไปใช้เพื่อส่งเสริมประชาชนให้มีความรู้ และป้องกันตนเองจากการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 ได้

2. ผลกระทบของการแพร่ระบาดของเชื้อโรคโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

1) ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวไม่ค่อยได้เข้ามาที่วัด ส่งผลให้อาหารและปัจจัยที่ญาติโยมนำมาถวายลดน้อยลงเพราะชาวบ้านก็กลัวติดโรคกันจนไม่กล้าออกจากบ้าน รายได้ลดลงมากเมื่อเทียบกับช่วงที่ยังไม่มีโควิด 19 เพราะไม่ค่อยมีนักท่องเที่ยวเหมือนแต่ก่อน ต้นทุนของสินค้าที่ขายก็สูงขึ้นกำไรก็น้อยลง ช่วงที่คนในชุมชนติดเชื้อโควิดกันมากก็ไม่กล้าออกไปขายของ เพราะต้องอยู่แต่ในบ้านกลัวติดเชื้อทำให้ขาดรายได้ติดต่อกันเป็นเวลานาน สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ ธนาภรณ์ ก่องแก้ว ดารารัตน์ ก้อนอิน และ พรชพร เครือวงศ์ (2564 : 43) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากสถานการณ์โควิด-19 ต่อธุรกิจนวดแผนไทยในเขตพื้นที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ผลการศึกษาพบว่า ด้านรายได้ของผู้ประกอบธุรกิจนวดแผนไทย มีรายได้รวมก่อน 87,526.32 บาท หลัง 41,342.10 บาท โดยช่วงหลังสถานการณ์โควิด-19 มีรายได้ลดลง 46,184.22 บาท คิดเป็นร้อยละ 52.77 ด้านต้นทุน มีต้นทุนรวมก่อน 56,371.83 บาท หลัง 35,046.31 บาท โดยช่วงหลัง มีต้นทุนลดลง 21,325.52 บาท คิดเป็นร้อยละ 37.83 และกิจการมีกำไรลดลง 24,858.70 บาท คิดเป็นร้อยละ 79.79 ผลกระทบจากสถานการณ์โควิด-19 มีผลกระทบอยู่ในระดับสูงเนื่องมาจากการที่ต้องใช้มาตรการตามที่รัฐบาลกำหนดไว้ อีกทั้งยังมีผลกระทบโดยรวมต่อภาคธุรกิจอื่นๆ รวมด้วย

2) ด้านสังคม เป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากและทุกข์ใจของทุกคน การจะผ่านเหตุการณ์นี้ไปต้องสู้กับทั้งตัวเองและสู้กับการใช้ชีวิตในสังคมในภาวะวิกฤติ เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนคู่กับสังคมไทยมานานจนถึงทุกวันนี้ เพราะวัดไม่เพียงแต่เป็นที่พำนักของพระภิกษุ สามเณร แต่ยังเป็นสถานที่สาธารณสงเคราะห์ของชาวบ้านในชุมชน และยังส่งผลกระทบสร้างความเดือดร้อนต่อพ่อค้าแม่ค้าที่ใช้พื้นที่ภายในบริเวณวัดในการประกอบอาชีพค้าขาย สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ TDRI (2563 : ออนไลน์) ได้ทำการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ผลกระทบของโควิด-19 ต่อธุรกิจท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า สำหรับธุรกิจท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่บริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ พบว่า สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด19 รวมถึงมาตรการล็อกดาวน์และปิดอุทยานแห่งชาติส่งผลให้ผู้ประกอบการที่ทำธุรกิจอยู่ในบริเวณอุทยานฯ ได้รับผลกระทบอย่างมาก เนื่องจากไม่มีนักท่องเที่ยวมาใช้บริการเลย ส่งผลให้ช่วงนั้นผู้ประกอบการไม่มีรายได้เข้ามาเลย ยกเว้นผู้ประกอบการที่มีการปรับตัวโดยทำกิจกรรมอื่นเสริม เช่น การปลูกผักหรือได้รับรายได้จากงานประจำ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์จะเปิดทำการและเปิดรับนักท่องเที่ยวอีกครั้งในช่วงเดือนสิงหาคมที่ผ่านมา แต่จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวในอุทยานฯ ยังคงค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับช่วงเวลาเดียวกันของปีก่อน ๆ อีกทั้งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย ส่งผลให้รายได้ของเจ้าของธุรกิจท่องเที่ยวบริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ยังคงค่อนข้างน้อย และผู้ประกอบการเหล่านี้ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ “เราเที่ยวด้วยกัน” ของภาครัฐ

3) ด้านสิ่งแวดล้อม ภายในวัดเจียบเหงาไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำบุญเหมือนเช่นแต่ก่อน เนื่องจากผู้คนไม่กล้าออกจากบ้าน รถบนท้องถนนก็ไม่ค่อยจะมีเพราะทุกคนกลัวกันหมด บรรยากาศในชุมชนย่า จะมีก็แต่ในครอบครัวกลุ่มเล็กๆ ที่ยังพอได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันตามโอกาสสมควร สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พงษ์มนัส ดีอด (2563 : 131-144)) ได้ทำการศึกษาเรื่องผลกระทบของการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019 ต่อการประกอบอาชีพบริการจัดส่งอาหาร ผลการศึกษาพบว่า สภาพการทำงานในสภาวะการเกิดโรคระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 มีการป้องกันตัวเองเพื่อไม่ให้เกิดการติดต่อของโรคระบาด และทางบริษัทมีมาตรการป้องกันต่าง ๆ ออกมาช่วยเหลือ เช่น ให้งานระยะและเลี่ยงการสัมผัส เป็นต้น ส่งผลให้การบริการส่งอาหารไปยังที่พักยังคงที่จะดำเนินการประกอบอาชีพต่อไปได้เป็นจำนวนมาก ต่อมาในประเด็นมาตรการเยียวยาจากทางภาครัฐ ผู้ให้บริการส่งอาหารไปยังที่พักเห็นว่ารัฐบาลควรมีมาตรการเยียวยาอื่น และควรมีการแจกเงินเยียวยาประชาชนให้มากขึ้น ส่วนด้านมาตรการบริหารจัดการสถานการณ์ที่ดี และมาตรการที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย และสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ ชนพัฒน์ ช่วยครุฑ อมรฤทัย ภูสนาม และอรอนงค์ เดชมณี (2563 : 33) ได้ทำการศึกษาเรื่องปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวของเยาวชนไทยหลังยุคโควิด 19 ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง 21-25 ปี ระดับการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี สถานภาพการสมรส โสด ประกอบอาชีพนักศึกษา ระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า 10,000 บาท และมีภูมิลำเนาอยู่ที่ภาคกลาง ผลของพฤติกรรมการท่องเที่ยวของเยาวชนไทยหลังโควิด-19 เริ่มจากการหาข้อมูลการท่องเที่ยว โดยเยาวชนไทยนิยมหาข้อมูลการท่องเที่ยวจากอินเทอร์เน็ต รองลงมาเป็นข้อมูลที่ได้มาจากญาติและเพื่อน การท่องเที่ยวนิยมไปรับประทานอาหารนอกบ้าน ชมวิวและถ่ายรูปลงโซเชียล ลักษณะการเดินทางนิยมไปกับเพื่อน รองลงมาเป็นครอบครัวและนิยมเดินทางโดยรถส่วนตัวมากกว่ารถสาธารณะ ด้านปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวของเยาวชนไทยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญไปที่ปัจจัยด้านค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายสำหรับห้องพัก

3. แนวทางการลดผลกระทบของการแพร่ระบาดของเชื้อโรคโควิด-19 ต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

1) ด้านเศรษฐกิจ การช่วยเหลือเงินเยียวยาให้ครอบคลุมตามแนวทางของกระทรวงสาธารณสุข การส่งเสริมสร้างอาชีพภายในชุมชน โดยการสร้างกลุ่มอาชีพให้เป็นอาชีพเสริมแก่ประชาชนเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น ส่งเสริมการผลิตสินค้าโอท็อป โดยชุมชนมีการส่งเสริมกิจกรรมสร้างรายได้จากช่องทางต่าง ๆ อาทิเช่น การค้าขายออนไลน์ การส่งเสริมการจ้างงานในภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในลักษณะของการจ้างงานแบบชั่วคราว เพื่อบรรเทาภาวะการว่างงานของภาคแรงงานให้มีความทำงาน และการใช้มาตรการช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าครองชีพ โดยการควบคุมราคาสินค้า สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พงษ์มนัส ดีอด (2563 : 131-144) ได้ทำการศึกษาเรื่องผลกระทบของการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019 ต่อการประกอบอาชีพบริการจัดส่งอาหาร ผลการศึกษาพบว่า รัฐบาลยังไม่สามารถที่จะจัดการและทำให้ประชาชนเข้าถึงมาตรการต่าง ๆ ของรัฐบาลได้ง่าย อีกทั้งในประเด็นเรื่องของความวิตกกังวล พบว่า ส่วนใหญ่ผู้ให้บริการส่งอาหารมีความกังวลใน

ด้านเศรษฐกิจมากที่สุด เห็นได้ว่าการเกิดการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 ส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง ไม่เพียงแต่ในประเทศใดประเทศหนึ่งเท่านั้นโดยส่งผลกระทบทุกประเทศทั่วโลก ดังนั้นหากการแก้ปัญหาวิกฤตจึงต้องร่วมกันแก้ปัญหาโดยประชาชนทุกคนทั่วโลกเพื่อเป็นการยับยั้งการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ นภาพร ทาระอาธร (2563 : 55) ได้ทำการศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ด สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ดสำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ควรส่งเสริมและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาให้โดดเด่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ควรพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกให้พร้อมต่อการรองรับกลุ่มผู้สูงอายุด้านการเข้าถึง ภาครัฐและเอกชนควรให้ความร่วมมือในการพัฒนาเส้นทาง การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวให้สะดวกต่อการเดินทาง ด้านที่พัก ควรปรับปรุงและพัฒนาที่พักให้เหมาะสมและปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุและด้านกิจกรรม ควรส่งเสริมให้มีกิจกรรมทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ด

2) ด้านสังคม สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ไวรัสโควิด 19 โดยการช่วยเหลือเงินเยียว การส่งเสริมสร้างอาชีพ การใช้มาตรการช่วยเหลือเกี่ยวกับค่าครองชีพ มีการปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงเชื้อของโรค โดยสวมหน้ากากอนามัย มีการล้างมือด้วยสบู่ก่อนและหลังปรุงอาหาร มีการพกแอลกอฮอล์เจลล้างมือ และความเข้าใจเกี่ยวกับการเว้นระยะห่าง การอยู่ในพื้นที่สาธารณะ จะช่วยลดโอกาสการระบาดของโรคโควิด-19 ตามแนวทางของกระทรวงสาธารณสุข

3) ด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาและทิศทางการขับเคลื่อนนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านอนามัยสิ่งแวดล้อมหลักการ/เหตุผลการกำหนดมาตรการ จากการวิเคราะห์ผลการดำเนินงานการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในปี 2563 ที่ผ่านมามีสาเหตุส่วนหนึ่งคือการให้ข้อมูลความรู้สร้างความเข้าใจในทิศทางการขับเคลื่อนการดำเนินงาน จึงควรมีการจัดประชุมชี้แจง/ให้ความรู้ สร้างความเข้าใจในแต่ละประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประเด็นสำคัญประการหนึ่ง คือ การพัฒนาศักยภาพเพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้ภาคีเครือข่ายเพื่อการจัดการอนามัยสิ่งแวดล้อม ที่เป็นมาตรการสำคัญที่ควรดำเนินการ สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (2563 : 24) ได้ทำการศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า มีการส่งเสริมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ จัดงานวัฒนธรรม และบางวัดจะมีการสอดแทรกให้มีการเจริญสมาธิ มีการปฏิบัติธรรมร่วมอยู่ด้วยเสมอตามความเหมาะสม เป็นการสร้างความเชื่อมโยงให้เกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจของนักท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมงานพุทธศิลป์เป็นจำนวนมาก และมีผู้สนใจเดินทางไปปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น พบว่า ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มของผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ ยังมีจำนวนของเยาวชนที่ค่อนข้างน้อย และสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ สุมาลี จุทอง (2563 : ออนไลน์) ได้ทำการศึกษาเรื่องการจัดการภัยพิบัติโรคระบาดโควิด 19 ในพื้นที่ชุมชนริมคลองหัวหมากน้อยสำนักงานเขตบางกะปิ ผลการศึกษาพบว่า นโยบายและแนวทางของ

รัฐในการควบคุมและป้องกันการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 กำหนดนโยบายในรูปแบบของกฎหมายคือ ประกาศ และข้อกำหนด หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด กรุงเทพมหานครแปลงนโยบายของรัฐบาลออกเป็นประกาศกรุงเทพมหานครและให้หน่วยงานในสังกัดนำนโยบายไปปฏิบัติสำนักงานเขตบางกะปิเป็นหน่วยงานในสังกัดกรุงเทพมหานครมีหน้าที่ลดการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ในพื้นที่ให้ปลอดจากการติดเชื้อ จึงนำมาตราการควบคุมและป้องกันโรคโควิด 19 มาปฏิบัติ โดยหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชนร่วมเป็นทีมงานในศูนย์บริหารสถานการณ์โควิด 19 (ศบค.กทม.) ขับเคลื่อนนโยบายของกรุงเทพมหานครให้เกิดผลสำเร็จ สำนักงานเขตบางกะปิได้ดำเนินงานเชิงรุก อาทิ การค้นหาผู้ป่วยในพื้นที่เสี่ยง ตรวจสอบ ควบคุม กำกับกิจการหรือกิจกรรมที่สั่งปิดชั่วคราวหรือได้รับการผ่อนคลาย การตั้งจุดตรวจคัดกรอง การทำความสะอาดพื้นที่สาธารณะ สะพานลอย บ้ายรถประจำทาง จัดหาถังขยะและจัดสถานที่ที่วางถังติดเชื้อ จัดเก็บขยะติดเชื้อไปทำลาย สร้างการรับรู้ความเข้าใจในการป้องกันโรคโควิด 19 ในทุกช่องทาง และประสานความร่วมมือกับประชาชนชุมชน เจ้าของกิจการให้ช่วยในการควบคุมและป้องกันโรคโควิด 19 ส่วนในชุมชนริมคลองหัวหมากน้อย

ข้อเสนอแนะ

1. ชุมชนหรือผู้มีส่วนได้เสียและวัดร่วมมือกันวางแผนบริหารจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวให้ปลอดภัยตามมาตรการป้องกันโควิด 19 และส่งเสริมสนับสนุนการผลิตสินค้าชุมชนออกจำหน่ายในพื้นที่และช่องทางออนไลน์
2. ชุมชนและวัดร่วมกันจัดการแยกผู้ป่วยหรือมีความเสี่ยงติดโควิด 19 ออกจากประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ ในสถานที่ควบคุมภายในวัดได้อย่างปลอดภัย จะช่วยลดความรุนแรงของปัญหาในพื้นที่ลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. การกำหนดพื้นที่ปลอดภัยในชุมชนและพื้นที่ควบคุมผู้ป่วยโควิด 19 อย่างชัดเจนเป็นไปตามมาตรการควบคุมโรคติดต่อหรือนโยบายด้านสาธารณสุขของประเทศไทย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. เพื่อให้สามารถเข้าถึงปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน ควรใช้วิธีการสนทนากลุ่มเพื่อการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในประเด็นสำคัญต่าง ๆ เพื่อนำไปสร้างหรือพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
2. เพื่อให้ได้ข้อมูลในการนำไปใช้ที่ครอบคลุมและเกิดประโยชน์มากที่สุด ควรเพิ่มพื้นที่ทำการศึกษาในพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญในจังหวัดหรือพื้นที่อื่นๆ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2564). สถิตินักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เดินทางเข้าประเทศไทย (International Tourist Arrivals to Thailand). ออนไลน์. สืบค้นเมื่อ 15 กันยายน 2564. แหล่งที่มา: https://www.mots.go.th/more_news_new.php.
- ชนพัฒน์ ช่วยครุฑ, อมรฤทัย ภูสนาม และอรอนงค์ เดชมณี. (2563). ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวของเยาวชนไทยหลังยุคโควิด 19. นิเทศศาสตรบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- ธนาภรณ์ ก่องแก้ว, ดารารัตน์ ก้อนอิน และพรพรพร เครือวงษ์. (2564). ผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากสถานการณ์โควิด-19 ต่อธุรกิจขนาดย่อมไทยในเขตพื้นที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก. คณะวิทยาการจัดการ. มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร แม่สอด.
- พงษ์มนัส ดือด. (2563). ผลกระทบของการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019 ต่อการประกอบอาชีพบริการจัดส่งอาหาร. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม. 7 (6), 131-144.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ. (2556). การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระศรีสังคม ขยานุกุล. (2563). การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ณัฐวรรณ คำแสน. (2564). ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมในการป้องกันตนเองจากการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 ของประชาชนในเขตอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี สุพรรณบุรี คณะพยาบาลศาสตร์. สถาบันพระบรมราชชนนี.
- นภาพร ทาระอาธร. (2563). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ด สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการท่องเที่ยวและโรงแรม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). การสำรวจผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19. ออนไลน์. สืบค้นเมื่อ 12 กันยายน 2564. แหล่งที่มา: <http://ittdashboard.nso.go.th/covid19.php>.
- สุพัตรา รุ่งรัตน์ และคณะ. (2563). ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์โควิด-19 ของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองยะลา จังหวัดยะลา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา

- สุมาลี จุทอง. (2563). การจัดการภัยพิบัติโรคระบาดโควิด 19 ในพื้นที่ชุมชนริมคลองหัวหมากน้อย สำนักงานเขตบางกะปิ. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 12 กันยายน 2564. แหล่งที่มา : http://www3.ru.ac.th/mpa-abstract/files/2562_1597737114_6114832048.pdf.
- TDRI. (2563). การวิเคราะห์ผลกระทบของของโควิด-19 ต่อธุรกิจท่องเที่ยว. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 25 ตุลาคม 2563. แหล่งที่มา: <https://tdri.or.th/2021/02/covid-112>.